

AZERBAJYCAN HANLARININ HAKİMİYET SEMBOLLERİ

21 Ekim 1806 yılı. Bağımsız Şeki hanlığının başkenti Şeki Rus birlikleri tarafından çevrili ve top ateşi altındadır. Han, ordusunun kalıntıları ve onlara katılan kent ahalisi ile birlikte son ve belirleyici savaşa hazırlanıyor.

Şeki hanlığının başında duran Selim han 21 Mayıs 1805 yılında Rusya'nın tebaasına geçmekle ilgili Kürekçay anlaşmasını imzaladı ve Rus garnizonların topraklarına yerleşmesine izin verdi. Onun bu kararı

almasında, akrabası ve Karabağ hanlığının başında duran İbrahim Halil hanın Rusya tebaasına geçmesi etkili olmuştu (14 Mayıs 1805 yılı Kürekçay anlaşması) [1]. İmparatorluğa güvenen İbrahim Halil han çadırlarını kendi başkenti – Şuşa kalesinin dışında kurdu. Ancak 1806 yılının Haziranında o ailesi ile birlikte Binbaşı Lisanevich komutasındaki Rus birlikleri tarafından öldürüldü [2]. Rus komutanlığı tarafından (ondan sonra da Rus tarihçileri tarafından) yürütülen soruşturma, Binbaşı Lisanevich'in kendi komutanlığının emri ile değil, "kötü niyetli kişilerin etkisi ve gammazlamasıyla" hareket ettiğini duyurdu. Ama Binbaşının cezasız kalması gerçeği, yerli hanların tamamen farklı sonuçlara varmasına mecbur etti. Bölgede büyük bir saygınlığı olan İbrahim Halil hanın haince öldürülmesi sonucu, Kuzey Azerbaycan topraklarının tamamında ayaklanma başladı. Rus askerlerinin 1801-1805 yıllarında yaptığı yürüyüşler etkisiz hale getirildi. Ayaklanmayı bastırmak için İmparator Güney Kafkasya'ya, sert direnişle karşılaşan takviye güçler gönderdi.

Şiddetli mücadeleyi özellikle Selim han Şekli vermekteydi: İbrahim Halil han onun müttefiki, kocası ile birlikte öldürülen İbrahim Halil hanın hanımı ise Selim hanın öz kız kardeşi idi. Dostunun ve kız kardeşinin ölümünden öfkelenen Selim han derhal isyan başlattı, kendi topraklarındaki Rus garnizonlarını silahsızlandırdı, intikam arzusuyla yanıp tutuşmasına rağmen esir Rus askerlerin Gürcistan topraklarına gitmesine izin verdi [3]. Kuzey Kafkasya ve Gürcistan üzerinden gönderilen takviye güçler birbiri ardına ayaklanmaları bastırdı. 1806 yılı Ekim ayının sonlarına doğru Selim hanın birlikleri

İbrahim Halil Han Karabağlı'nın şesperi. Azerbaycan Milli Tarih Müzesi

**Şeki Hanı – saltanat sembolü olan asa ile.
Şeki Han Sarayı, duvar resmi**

yenilgiye maruz kaldı ve o, Şeki kalesine kapandı ve burada da kuşatıldı. General Nebolsin komutasındaki Rus birlikleri bombardıman ve saldırı sonucu kaleyi alabildi [4]. Ganimetler arasında onların eline Şeki hanlığının üç bayrağı da geçti.

Ganimet olarak alınan Şeki hanlığının üçgen bayrağı 1806 yılında Saint-Petersburg'a gönderildi, ancak 1888 yılında tekrar Kafkasya'ya geri geldi. Bu yıl Tiflis'te Kafkas Askeri-Tarihi Müzesi (bir dizi belgelerde Tiflis Şöhret Müzesi olarak gösterilmiştir) açılmış ve burada Şeki bayrağı da sergilenmiştir [5]. Bu ve diğer Azerbaycan bayraklarının iade edilmesi konusu ilk defa 1919 yılının Nisan ayında gündeme getirilmiştir. Azerbaycan Cumhuriyetinin Harp Bakanı, topçu generali Samet bey Mehmandarov 5 Nisan 1919 yılında Azerbaycan'ın Gürcistan'daki askeri temsilcisi Yarbay Aliyev'e, Azerbaycan devlet sembollerinin geri iade edilmesi konusunu araştırması için emir verdi [6]. 1924 yılının Eylül ayında I.Azerbaycan Bölgesel Etnografya Kongresinde bu sembollerin Azerbaycan'a iade edilmesi konusu tekrar gündeme geldi. Aynı yıl, bu materyalleri Gürcistan'dan elde etmek mümkün oldu ve onların hepsi Azerbaycan Tarih Müzesine devredildi [7]. Şeki

hanlığının üçgen bayrağı bugün Azerbaycan Milli Tarih Müzesinde muhafaza edilmektedir (AMTM, silah ve bayraklar bölümü. Env.452).

Şeki hanlığının üçgen bayrağı kumaş, direk ve topuzdan oluşuyor. Bayrağın kumaşı, kenarları 143x105x93,5 cm olan üçgen şeklinde gerilmiştir. Kumaşın ön ve arka tarafları ayrı ayrı yapılmış, daha sonra birlikte dikilmiştir.

Bayrağın arka tarafı bej renkte ipekten yapılmış, tüm yüzeyi üzerinde sırayla "buta" (buta – çiçek goncası şeklinde milli desen ayrıntısıdır) resmi dizilmiştir. Her bir buta, kırmızı çiçekler ve yeşil yaprakların karmaşık birleşiminden hazırlanmıştır.

Bayrağın yüz kısmı bej renkli kumaştan yapılmıştır. İlk başta kumaşın yüzeyi Sanskrit yazıtlarla kaplı olmuş ve bugün o yazıların soluk izleri kalmıştır. Görünüşe göre, daha sonra bu yazıtlar silinmiş ve onların yerine Arapça ve Farsça yazılar ilave edilmiştir. Tüm yazıtlar siyah ve kırmızı renklerle yapılmıştır. Farsça yazılan yazıtların, büyütüldüğü zaman bile zorla okunan soluk izleri kalmıştır. Ancak müzenin belgelerinde, bayrağın Azerbaycan Tarih Müzesine teslim edildiği zaman

**Vezir – saltanat sembolü asa ile.
Şeki Han Sarayı, duvar resmi**

Şeki Hanlığının bayrağı. Azerbaycan Milli Tarih Müzesi

üzerinde okunaklı bir yazıt olduğu belirtiliyor: "Büyük sultan, en büyük hakan, insanların hükümdarı Nadir şah, Allah onun hâkimiyetini ebedi kılsın. 1155". Tarihe bakılırsa, yazıt 1742-1743 yıllarında yapılmıştır".

Arapça yazıtlar çok daha iyi korunmuştur. Bayrağın kenarı Kuran ayetlerinden oluşuyor ve bayrağın tüm üç tarafından geçiyor. Yazıtlar bayrağın üzerini üç hisseye – bir büyük ve iki küçük karelere ayırmaktadır. Herbir karenin çerçevesi Kuran ayetlerinden oluşuyor. Büyük kare, her birinde Kuran ayetlerinden ayrı ayrı sözler olan ince siyah çizgilerle 1000 küçük karelere (100x100) bölünmüştür. İki küçük kare çeşitliliği ile fark gösteriyor. Onların üzerinde, anlamı bu gün de İslam âlimleri için anlaşılmasız olan ayrı ayrı harfler verilmiştir: mim, ha, mim, del; del, mim, ha vs. Burada aynı zamana Kuran ayetlerinden oluşan küçük kareler bulunuyor, bazı yerlerde Kuran'dan küçük sureler verilmiş ve Allah'ın sıfatları gösterilmiştir. Sağ küçük karede yazıt daha iyi görünmektedir: "Yarım Allah'tandır ve zafer yakındır" (Kuran, Saff suresi, 13.ayet).

Bayrağın 297 cm uzunluğu, 3,8 cm çapı olan ahşap direği yeşil ve siyah renklerle boyanmıştır. Bayrağın uç kısmı yıldızlı bakırdan yapılmış, içi ise boştur. Yuvarlak kısım, üst ve alt yarılarından oluşan içi boş küre içine geçer. Uçun üst kısmı fiston kenarlı yaprak şeklinde kesilmiştir. Yaprığın ortası, gerilmiş piramit şeklinde kabarıktır. Uç kısım ve kürenin uzunluğu 29 cm, yaprağın uzunluğu 26 cm, kalınlığı ise 6 cm'dir.

"Kafkas Askeri Tarih Müzesinin Kılavuzu"nda bu bayrağın, Sanskrit ve Farsça yazıtların (hanlık döneminde Azerbaycan bayraklarında yazıtlar geleneksel olarak sadece Arapça verilmekteydi) varlığını açıklayan tarihi ile ilgili yeterince bilgi verilmiştir. Belirtildiği üzere, bayrak 1606 yılında Hindistan'da Hacı Hüseyin tarafından yapılmış, ancak Nadir şah Afşar 1737 yılında Hindistan'a gerçekleştirdiği seferi zamanı onu ele geçirmiştir [8].

Bu bayrağın, muhtemelen, gerekli "işlemden" (Sanskrit yazıtlar silinmiş, Farsça ve Arapça yazıtlar eklenmiş, aynı zamanda Nadir şahın adı zikredilmiştir) geçtikten sonra Nadir Şah'ın müfrezelerinden birine verildiğini tahmin ediyoruz. Bu bayrağın Şeki'ye nasıl geldiğini ise söylemek biraz zordur. 1744 yılında Şeki'de Nadir Şah iktidarına karşı isyanın başladığı bilinmektedir. İsyana, halkı savaşmak için organize etmeyi başaran ve doğrudan Nadir Şah'ın komutanlık ettiği ordunun 4 ay boyunca saldırılarına karşı dayanan Hacı Çelebi önderlik ediyordu [9]. İsyanı bastıramayan ve isyancıların sığındığı "Gelesen Göresen" kalesini alamayan Nadir Şah, 1746 yılında tamamlanan görüşmeleri başlattı. Görüşmeler sonucu Hacı Çelebi yerel (muhtemelen süzerene bağımlı derebeyi şartları altında) ancak Nadir Şah imparatorluğuna bağlı hükümdar olarak tanındı [10]. Bu tür durumlarda genellikle Müslüman Doğu'da süzerenin kendi derebeyine bayrak ve diğer sembolleri (tuğ, bazen onur giysisi ve silah, kendi orkestrasına sahip olma hakkı) vermek gibi Ortaçağ geleneği uygulanmaktaydı. 1747 yılında Nadir Şah'ın öldürülmesiyle onun imparatorluğu tamamen çöktü ve Hacı Çelebi kendini bağımsız Şeki hanlığının hanı ilan etti [11]. Nadir Şah'tan alınan bayrak Şeki hanlığının bayraklarından biri oldu. Büyük olasılıkla,

yukarıda belirtilen bayrağın Selim Han Şekili'nin bayrakları arasında bulunması bu şekilde izah edilebilir.

Azerbaycan devletlerinde üçgen kumaşlı bayraklar devletin değil, hükümdarların bayrağı idi. Bu bayraklar – Akkoyunlu devletinin hükümdarı, padişah Uzun Hasan'ın, Safeviler devleti hükümdarı I.Şah İsmail'in ve diğerlerinin [12]. Devlet bayrakları kare, gerilmiş kare veya beş köşeli kumaşlardandı. Bugün Azerbaycan Milli Tarih Müzesinde koleksiyonunda bulunan Şeki hanlığının devlet bayrağı (yeni tarih bölümü, env.451, 245x237 cm) beş köşeli şekildedir. Yani, yukarıda belirtilen bayrağın Şeki hanının bayrağı olduğunu kabul etmek için tüm gerekçeler vardır.

Bu veya diğer şahısların otoritesini onaylayan bir diğer sembol de tuğ idi. Orta Asya'da erken Ortaçağ'da devlet alametlerinden biri olarak ortaya çıkan tuğ, yak veya kurt kuyrukları bağlanmış bir mızrakta. Ancak Moğol istilaları döneminden sonra tuğ Ortadoğu'da genellikle Türk devletlerinde (veya Türk hanedanlarının iktidarda bulunduğu devletlerde) geniş bir şekilde yayılmaya başladı. Bu dönem artık tuğlara atkuyruğu bağlanıyordu [13]. Kuyrukların sayısı tuğ sahibinin rütbesine göre değişiyordu (birle dokuz arasında, imparator rütbesindeki hükümdarın tuğunda dokuz kuyruk bulunuyordu). Sonraki dönemlerde tuğ anlamını kaybetti ve sadece askeri bandonun baş davulcusu

tarafından kullanılmaya başlandı (ek olarak çanlarla süsleniyordu) [14].

Azerbaycan Milli Tarih Müzesinin koleksiyonunda Gence hanlığının son hükümdarı, Ziyat oğlu Kaçar sülalesinden olan Cevat hanın (hâkimiyet dönemi 1786-1804 yılları) tuğu bulunuyor. Tuğ, 3 Ocak 1804 yılında General Sisianov komutasındaki Rus birlikleri tarafından ele geçirildi. İşgalcilere karşı kahramanca direnen Cevat bu savaşta şehit düştü, altında öldürüldüğü bayrak ise Saint-Petersburg'a gönderildi, diğer bayrak (toplam 8 bayrak ve sancak alınmıştı) ve tuğlar ise Tiflis Şöhret Müzesinde sergilenmekteydi [15].

Tuğ (silah ve bayraklar bölümü, env.463) atkuyruklu, uç ve püsküllü mızraktan oluşuyor. Mızrak, iç içe geçmiş üç ahşap gerilmiş koniden oluşturulmuştur. En alt koni siyah renkte boyanmıştır. İkinci koni, beyaz, gri, siyah ve kırmızı at tüyünden örülmüş ince ağla kaplıdır. Ağ öyle bir örülmüştür ki, desen eşkenar dörtgenler şeklini almıştır. İkinci koninin üst kısmına beyaz ve kırmızı tüylü atkuyruğu bağlanmıştır. İkinci koninin kenarı boyunca ince bakır levha çivilenmiştir. Üçüncü koni de atkuyruğundan örülmüş benzeri desenli ağla kaplanmış ve üst kısımda genişleyerek bitiyor. Bu genişletilmiş kısma, yukarıya doğru genişleyen çağlayan şeklinde 6 sıra atkuyruğu sabitlenmiştir. Çağlayanın ilk iki sırası kırmızı, üçüncü ve beşinci – beyaz, dördüncü ve altıncı

Bakü Hanlığının bayrağı. Azerbaycan Milli Tarih Müzesi

– gri renklerdedir. Tuğun uç kısmı içi boş yassı yıldızlı bakırdan yapılmış küre şeklindedir. Uç kısma ince demir kemer üzerinde, gümüş iplerden yapılmış püskül bağlanmıştır. Tuğun toplam uzunluğu 170 cm'dir.

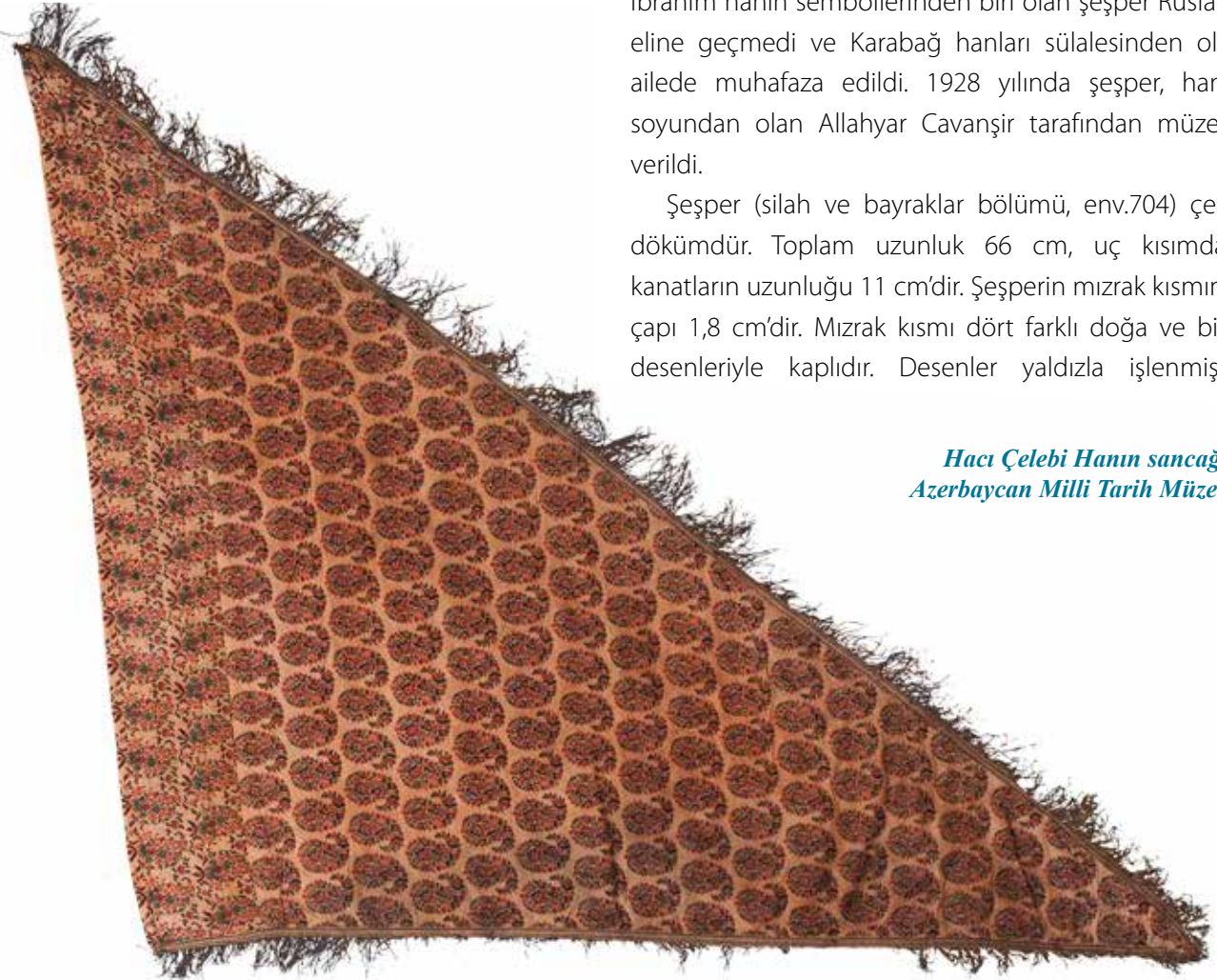
Belirli rütbesi olan yetkilinin bir diğer geleneksel sembolü de şeşperdir. Şeşper adını, uç kısmına sabitlenmiş altı (şeş) çelik levhadan (per) almıştır. Bilindiği gibi, vurucu silah türlerinin (topuz ve şeşper) devlet ve askeri yönetim sembolü olarak kullanım geleneği çok derin köklere sahiptir. Azerbaycan topraklarında, tunç devrine ait zengin envanterli toprak mezarlarda uç kısımları özenle süslenmiş bronz ve mermer topuzlar, aynı zamanda 12-15 çıkıntılı bronz şeşperler bulunmuştur [16]. Artık Ortaçağ'da şeşper ve onun diğer biçimleri, sadece öncülerin değil, iktidar sembolü

olarak görülmekteydi. Emir Timur kendi "Günlüğü"nde, birliklerindeki çavuşların bozdihanla – şeşperin 12-14 kanatlı çeşidi ile silahlandığını yazıyor. XVI-XVII yüzyıllarda şeşperler askeri komutanların sembolü olmuş ve kıymetli maden ve taşlar ile süsleniyordu [17].

Azerbaycan Milli Tarih Müzesinin koleksiyonunda Cavanşir soyundan olan Karabağ hanı İbrahim Halil hanın (hakimiyet dönemi 1759-1806) şeşperi bulunuyor. 14 Mayıs 1805 yılı Kürekçay anlaşmasının şartları gereğince Kaabağ hanlığı gönüllü olarak Rus İmparatorluğunun tebaasına geçti, bununla birlikte han ve sülalesinin hakları saklı kalacaktı. Yukarıda belirtildiği gibi, anlaşmanın imzalanması çar yetkililerine, tam bir yıl sonra 1806 yılının yazında Binbaşı Lisanevich'in eliyle İbrahim hanı haince öldürmeye engel olmadı. İbrahim hanın sembollerinden biri olan şeşper Rusların eline geçmedi ve Karabağ hanları sülalesinden olan ailede muhafaza edildi. 1928 yılında şeşper, hanın soyundan olan Allahyar Cavanşir tarafından müzeye verildi.

Şeşper (silah ve bayraklar bölümü, env.704) çelik, dökümdür. Toplam uzunluk 66 cm, uç kısımdaki kanatların uzunluğu 11 cm'dir. Şeşperin mızrak kısmının çapı 1,8 cm'dir. Mızrak kısmı dört farklı doğa ve bitki desenleriyle kaplıdır. Desenler yıldızla işlenmiştir.

*Hacı Çelebi Hanın sancağı.
Azerbaycan Milli Tarih Müzesi*

Gence Hanlığının bayrağı. Azərbaycan Milli Tarih Müzesi

Mızrağın alt kısmında bir delik bulunuyor, muhtemelen, buraya bileğe takılan deri kordon takılıyordu. Uç kısım, mızraktan 2 cm. dışarıya çıkan figürlü altı kanattan oluşuyor. Şeşperin üst kısmı döküm küre ile tamamlanıyor. Kanatlar ve küre de yaldızla işlenmiş desenle kaplıdır. Küçük ve zarif işleme, şeşperin başlangıçta bir savaş silahı değil, bir hakimiyet sembolü olarak yapıldığını göstermektedir. ❁

Kaynakça

1. Шюкюров К.К. Кюрекчайский договор: об основных положениях, претворении в жизнь и последствиях упразднения // Кюрекчайский договор-200. Баку, 2005. С. 146.
2. Azərbaycan tarixi / AMEA A.Bakıxanov adına Tarix Institutunun nəşri. Bakı, 2000. С. IV. S. 20.
3. Там же. S. 22.
4. İsmayilov M., Vağırova M. Şəki xanlığı. Bakı, 1997. S. 42.
5. Путеводитель по Кавказскому Военно-Историческому музею. Тифлис. Типография штаба Кавказского военного округа, 1913. С. 2.
6. Государственный исторический архив Азербайджанской Республики. Ф. 2898. Оп. 2. С. 11.
7. Azərbaycan bayraqları. Kataloq (matnin müəllifləri N.Vəlixanlı, Z.Dulayeva, S.Əhmədov, R.Səfərova). Bakı, 2005. S. 6.
8. Путеводитель по Кавказскому Военно-Историческому музею. С. 15.
9. İsmayilov M., Vağırova M. Şəki xanlığı. Bakı, 1997. S. 7.
10. Левиатов В.Н. Статьи по истории Азербайджана в XVIII веке. Баку, 1948. С. 120.
11. İsmayilov M., Vağırova M. Şəki xanlığı. Bakı, 1997. S. 8–9.
12. Государственность в Азербайджане и ее символы / Составитель и автор текста Н.Велиханлы. Баку, 2000. С. 40–42.
13. Брокгауз Ф.А. и Ефрон И.А. Энциклопедический словарь. СПб., 1883. Т. 4. С. 938.
14. Vağırova M. Dezi hakimiyyet rəmzləri haqqında. Azərbaycan Tarixi Muzeyi 2004. Bakı, 2004. S. 105.
15. Бабаев Э. Из истории Гянджинского ханства. Баку, 2003. С. 136.
16. Гусейнова М. Предметы культа и символы власти в памятниках материальной культуры Азербайджана эпохи поздней бронзы и раннего железа // Azərbaycan arxeologiyası. Bakı, 2000. № 3–4. S. 18.
17. Фон Винклер. Оружие. Москва, 1992. С. 290, 403; Парадное оружие и конское убранство XVII – XVIII веков. Оружейная Палата Московского Кремля. Москва, 1986. С. 9.